

АПСТРАКТ

Као постмодерна, вишеслојна и вишезначењска, приповетка Борислава Пекића представља извесни изазов за сваког методичара практичара. У раду се нуди један од могућих методичких приступа за обраду, од којег су могућа извесна одступања при самом раду, што ће зависити од самог састава разреда, потом од њиховог интересовања, предзнања и мотивације за рад. Представљени приступ се ослања на проблемску наставу и наставу путем откривања, а делом и на оно што Младен Вилотијевић објашњава као претичућу наставу, када се садржај, који је неопходно обрадити у току само једног или два часа, унапред дозира, а ученици припремају и мотивишу за усвајање нових знања. Одлучили смо се да се у обради у највећој мери осврнемо на портретизацију главног лика, те појам слободе, слободе избора и одговорности коју такав избор са собом носи.

Кључне речи: постмодернизам, приповетка, Пекић, Нови Јерусалим, проблемска настава, слобода, портретизација

ABSTRACT

A postmodern, multifaceted and multimeaningful Borislav Pekić's short story represents a challenge for any methodist, especially those in applied methods of teaching. One possible approach is represented in this paper and deviations are possible, which mainly depends on group organisation and composition, students' interests, previous knowledge and motivation. Problem solving method and discovery learning method are applied in this approach and partly a method explained by Mladen Vilotijevic as an outpacing teaching. This way of teaching is used when the content, meant for only one or two lessons, is being dosed in advance and students get prepared and motivated for learning process. In this paper a character portrayal prevails as well as the following topics: concept of freedom, freedom of choice and responsibilities that choices bring.

Key words: postmodernism, novel, Pekic, New Jerusalem, problem-based teaching, freedom, character portrayal

ЉИЉАНА ПТИЦИНА
 Универзитет у Новом Саду
 Филозофски факултет
 Докторске студије – Књижевност и
 језик

МЕТОДИЧКИ ПРИСТУП ОБРАДИ ПРИПОВЕТКЕ „ЧОВЕК КОЈИ ЈЕ ЈЕО СМРТ“ БОРИСЛАВА ПЕКИЋА

*Borislav Pekić: Čovek koji je jeo smrt című elbeszélésének
 módszertani feldolgozása*

*Methodical approach to story processing of Borislav
 Pekić: Čovek koji je jeo smrt*

1. Увод

У раду се представља методички приступ обради приповетке Човек који је јео смрт Борислава Пекића, а која се налази у збирци приповедака Нови Јерусалим. Ова тема се обрађује у склопу редовне наставе српског језика и књижевности у четвртом разреду гимназија и средњих стручних школа и припада избору из савремене српске књижевности. Наставним планом и програмом предвиђен је један час за обраду ове наставне јединице. Неки од централних термина којима ћемо се бавити у раду односе се на теорију постмодерне књижевности, а са неким од њих ученици упознају се час пре обраде Пекићеве приповетке, односно при обради дела Милорада Павића. Такав термин је интертекстуалност, а у терминологију теорије књижевности уводи га Јулија Кристева и он суштински означава међусобну комуникацију текстова, упућује на дијалог писца одређеног дела са другим делима, те самим тим и са историјом, повешћу. Интертекстуалност се реконструише кроз цитате, алузije и пародије (РКТ, 291). „Аутор ове елементе интертекстуалности уноси или свесно или посредно и несвесно, као одразе неког ширег система (петраркизма, романтизма и сл.), а од читаоца зависи у којој мери ће бити у стању да продре и у интертекстуалност“ (РКТ, 291).

Методички приступ, који ће овде бити представљен, унеколико одступа од онога што је предвиђено самим Планом и програмом. Наиме, с обзиром на то да је за упознавање ученика са књижевним опусом Борислава Пекића предвиђен само један час, неопходно је код ученика подстакнути читалачку и истраживачку радозна-

лост, како би се самоиницијативно враћали читању дела овог аутора ван наставе. Стога, у обради је стављен нагласак на појам слободе, који се посматра са моралног становишта, директно утичући на ученичку свест и позивајући их да посматрају судбину човека кроз једну прилично комплексну филозофску-моралну дилему. Зашто је то важно? Наиме, људи су одувек склони да туђе поступке анализирају и нечесто осуђују као неморалне, недовољно добре, сматравши да би они све много боље и праведније учинили. На овом часу ученици ће и сами бити у ситуацији да доносе одлуке без могућности да своје одлуке и разлоге претходно размотре. Тек након учињеног, када је већ све свршено, моћи ће да размисле о последицама својих одлука, што је јако важно за изградњу личности, а упоредивши ту ситуацију са оном у којој се налази главни јунак приповетке, биће у могућности и да се саживе са њим, али и да увиде како и најмање одлуке „малих“ људи могу да промене ток историје, те људских судбина.

Очекујем да ће сама дебата о појму слободе међу ученицима произвести уплитање личних ставова, те самим тим и саживљавање са аутором дела и тиме допринети мотивацији за даље читање.

Нагласак је на мотивацији ученика за читање и ван наставе, јер је чињеница да у сфери дигитализације навика читања знатно постаје угрожена, што показују и истраживања, на пример истраживање *American Time Use Survey*¹, по којем само 19% Американаца узраста 15 година и нешто старији читају у слободно време, а највећи пад се запажа у узрасној групи од 35 до 44 године. Овај феномен паралелно прати изузетан пораст гледања телевизијског програма. Стога, сматрамо да је важно у овом добу оформити будућу читалачку публику и показати јој да читање и интерпретација дела могу да донесу велико задовољство и да могу да буду занимљиви.

2. Циљеви и задаци часа обраде приповетке *Човек који је јео смрт*

Образовни циљеви који се остварују кроз реализацију понуђеног приступа јесу обнављање стечених и стицање нових знања из области постмодерне књижевности. Ученицима је скренута пажња приликом обраде Павићевих дела да је интертекстуалност као поступак одавно присутан у књижевности, али да га као таквог први пут уводи Кристева и да га интензивно користе постмодернисти и постструктуралисти.

Осим знања из књижевности, ученици активирају своја знања из историје о Француској револуцији, али кроз призму једног чиновника, човека којег нико не примећује и који на почетку приповетке не изгледа као неко ко може да учини било шта људски, а камоли историјски. Он оживљава пред очима читаоца у потпуности тек када се прочита цела приповетка, јер на самом почетку изгледа као да о њему нити знамо нешто, нити ћемо бити у могућности да сазнамо.

---

¹ <https://www.bls.gov/tus/>

Ученике упознајемо са појмовима *цитатност*, *ерудитвност* и *сцијентизам* кроз рад на тексту. Пре него што се они са значењем појмова упознају, покушаћемо да добијемо одговоре на основу њиховог предзнања. Након тога се уобличавају дефиниције и проналазе примери у самом тексту.

Цитатност је „врста интертекстуалности заснована на уметничком поступку у коме аутор у властити текст уноси „туђи“ текст“ (РКТ, 107). Примере налазимо већ на самом почетку збирке, која почиње цитатом из *Библије*. Сцијентизмом се издиже наука изнад осталих тумачења живота, те се све оно што се не може проверити или доказати занемарује и изоставља. Зато аутор и поткрепљује своју причу документима. Појам ерудиције је у блиској вези са постмодернистима, посебно са Пекићем и његовим делима. Она представља, најједноставније речено, опсежно знање, широко образовање и познавање света. Послужићемо се цитатом Умберта Ека, који на ироничан начин говори о ерудитима:

„(...) све су то били послови у којима сам стекао оно што је Паоло Вилађо у једном тренутку назвао чудовишном културом. Губитници, као и смаоуки, увек поседују много шира знања од победника, али ко жели да буде победник, мора да овлада само једном облашћу, а не да губи време да их све упознаје, док је задовољство ерудиције препуштено губитницима“ (Еко, 2015: 17).

Један од васпитних циљева јесте успостављање везе између старог и новог, односно прошлости и садашњости, јер су ученици принуђени да из своје перспективе посматрају чин чиновника из прошлости. Овим размршују комплексан сплет моралних, психолошких и друштвених околности и мотивација, што ће им помоћи у каснијем животу да то и практично примене, да лакше сагледају неке сложене ситуације. Други циљеви јесу развој емпатије и солидарности, што је увек присутно када се читалац саживи са књижевним ликом, те покушава да га схвати, разуме, оправда. Развијају се и читалачке навике, јер одломак у овом случају није довољан како би се ученици у потпуности саживели са ликом и добили прегледност околности и „преселили се“ у доба Француске револуције. Једна од главних тема у овом методичком приступу биће слобода и слобода воље, те се интензивно подстиче развој слободарског духа код ученика, али и свест о слободи избора, те последица које они са собом носе. Уважавање туђих ставова ће бити увелико подстицано, с обзиром на то да је тема таква да ће ученици засигурно износити различита виђења, заснована на различитој породичној ситуацији, околини и уопште узев, другачијем склопу личности.

Када су у питању функционални (практични) циљеви, ученици ће бити у могућности да у животу примене способност да одбране став који заузму. Говорећи о делу, слободи, моралности, оспособљавају се да језички уобличе своја знања, да им дају леп и смислен израз. Ово се постиже дебатом на самом часу, али и касније путем домаћег задатка, односно есеја који ће написати, јер ће тиме накнадно сумирати мисли, те направити анализу и синтезу свега реченог на часу, али и истражујући градиво из области књижевности из претходних разреда.

3. Методички приступ обради

3.1. Уводни део часа

Увођење ученика у књижевни свет Борислава Пекића одвија се путем одломка из Пекићеве приповетке *Човек који је јео смрт*, а која припада већој целини Нови Јерусалим.

Нови Јерусалим се састоји из наизглед засебних целина, пет приповедака, а које све на самом почетку повезује цитат из Откровења, чиме већ увиђамо једну од главних карактеристика постмодернизма. Оне су све повести из различитих историјских тачака, те имамо приче из 1347, 1649, 1793, 1987. и из будућности, тј. 2999, која даје крунски облик, те сведочи о човековом поимању и тумачењу историје на основу ископина, а без писаних потврда. Сам назив збирке приповедака и последње приповетке је метафоричног значења и упућује на неминовни дијалог са Библијом. Нови Јерусалим представља обећану земљу и након ишчитавања приповетке *Луче Новог Јерусалима* увиђамо да истраживач, главни лик проналази археолошко налазиште, Нови Јерусалим, чијим проучавањем утврђује да је то попут Атлантиде, цивилизација за узор, цивилизација каква би требало да се оживи. „Висок осећај за правичност, по коме ништа што живи среће не сме бити лишено, усађен беше у општа начела и праксу ове мудре цивилизације“ (Пекић, 2011: 190). Оно што истраживач не зна, а читалац зна, јесте чињеница да је Нови Јерусалим заправо Архипелаг Гулаг, а тим сазнањем се читава историја пародира. Сазнање о једној од најозлоглашенијих људских творевина добијамо, на пример, из назива за становника ове цивилизације – Зек и декодирања малобројне сачуване документације где се и сусрећемо са појмовима архипелаг, гулаг, политбиро, комунализам. Овим појмовима се даје сасвим друго објашњење попут оног да је политбиро првосвештенички скуп новојерусалимске религије, чиме се постиже ефекат пародије. Ту, дакле, имамо дијалог са још једним делом, а то је Солжењицинов Архипелаг Гулаг.

Прича која ће бити центар нашег интересовања носи наслов *Човек који је јео смрт*, датумски је везана за 1793. годину у Француској, односно доба велике револуције, а налази се у самој средини збирке, односно заузима централно место. Њен елеменат је вода. Наиме, Пекић свакој приповеци приписује одређени елемент из теорије о пет елемената из којих се, по древним предањима, састоји читав свет: ваздух, земља, ватра, вода и метал. Интертекстуалност произилази и из ове повезаности, а главном лику се приписује живот трага у води: „Невидљиви су, нечујни, нестварни, без отисака у пешчаној пустињи човечности“ (Пекић, 2011, 95). Тај елемент се провлачи кроз причу откривајући различита значења у кореспонденцији са митолошким и религијским предањима.

Главни актер приповетке која је у средишту нашег интересовања је француски чиновник Попје. Радња је смештана у доба непосредно након Француске револуције, тачније у 1793. годину, доба великих друштвених превирања. Писац нас упознаје са наизглед неухватљивом личношћу писара Попјеа који ради у Палати правде као

један од писара ангажованих да воде евиденцију о осуђеницима на гиљотирање. Првобитно Попје сасвим механички обавља свој посао да би, прво случајно, а затим и својевољно наставио да скоро сваки дан уклања по једну пресуду у писменом облику тако што би је дословно појео. Чини то водећи рачуна да не поједе пресуду неке истакнуте личности, а у то време је Робеспјер осудио на смрт неке водеће људе Француске револуције попут Датона. Касније је Попје био толико сигуран у своје готово божански надахнуто дело да је престао да зазира и одлучио се на „крупније залогје“. Тиме је привукао пажњу и на крају и сам био осуђен на смрт гиљотирањем и то у исти дан када и Робеспјер, на којег је почињао физички да личи. Првобитну поједену пресуду одабире случај, након чега улогу има избор главног јунака, да би на крају та улога припала надахнућу, чиме Попје покушава да олакша своју савест уколико његов самосвесни избор није праведан, моралан.

При обради ове наставне јединице користићемо *проблемску наставу* као наставни облик са елементима *наставе путем откривања*, а методе којима ћемо приступити обради су претежно дијалогска и монолошка метода, те текст-метода јер се ученици морају враћати тексту како би поткрепили своје идеје или пронашли, на пример, доказе за своје ставове. Проблемска настава погодује овој наставној јединици, јер, како је наглашено, за упознавање Пекићевог опуса Планом и програмом предвиђен је само један час, а она је усмерена на „самостално сазнавање, трајну мотивацију и развој мисаоних способности ученика“ (Вилотијевић, Вилотијевић, 2016: 40), што је управо неопходно постићи само једним часом. С друге стране, учење путем откривања „заснива се на поставци да се знање никоме не може дати у готовом облику него га онај који учи мора откривати“ (Вилотијевић, Вилотијевић, 2016: 62). Ученик ће на овакав начин „учити одређене лекције посматрањем, анализом података, откривањем њихових међусобних веза и односа, издвајањем онога што је битно, уопштавањем“ (Вилотијевић, Вилотијевић, 2016: 62).

Како би ученици имали потпунији поглед на значајан опус овог постмодерног аутора, важно је да прочитају приповетку у целисти, а не само одломак. Припремни ток за час обраде би почео инструктивно-мотивационом фазом² у којој ученици добијају задатак. Наиме, на таблу пишем наслов Човек који је јео смрт и молим ученике да наслов запишу у своје свеске и да код куће размисле, те запишу какав то човек може да једе смрт и на који начин. Осим одговора у виду неколико реченица, групе синтагми (на пример: незадовољан, очајан, митски, демонског порекла, ван граница наше спознаје итд.), очекујем и нека идејна решења из области ликовне уметности, фотографије, а понудила бих и опцију кратког филма или снимка у трајању до минут. Ученици овде самосталним путем посматрају, анализирају и укључују своја претходна сазнања из живота, те долазе до стваралачког процеса, односно решења задатка (оперативно-самообразовна фаза учења путем откривања). Овај задатак ученици добијају неколико часова пре часа обраде како би имали времена да раз-

² Подела преузета из: *Методички системи у настави српског језика и књижевности*. Подела се односи на методички систем учења путем откривања.

мисле и припреме своје идејне предлоге. Албина Миланов, бавећи се Булгаковим у настави, истиче неопходност извесне постмодернизације наставе, посебно наставе књижевности. Она наводи потребу да се књижевност посматра као „култоролошки феномен и фундамент образовања, која за потребе интерпретације подразумева и знања из области друштвено-хуманистичких наука и уметности“ (Milanov, 2015: 59). Овде налазимо одлично објашњење зашто ученици могу, чак би било и пожељено, да користе своја знања и способности и из других области. „Ученици треба да користе сва знања која поседују, да уочавају све могуће везе између дела које анализирају на часу и остварења која припадају другим уметностима, као што су филм, стрип, видео-игрице и томе слично, полазећи од тога да сви ти садржаји почивају на некој врсти текстуалне грађе“. (Milanov, 2015: 59) Може се и напоменути да је Пекићево *Време чуда* екранизовано (сценарио су заједно писали Борислав Пекић и Горан Паскаљевић), те се тиме приближити медијима који су ученицима блиски. Овим задатком ученици покушавају да дају своје виђење овако специфично окарактерисаног књижевног лика. Осим тога, задатак подстиче истраживачке способности, те креативност и на другим нивоима осим литерарног јер ученици имају различитих склоности, те ће некима бити много лакше да се изразе овим путем него вербално. Овим донекле успевамо да реализујемо принцип индивидуализације, узевши у обзир различите способности ученика и различит степен изграђености њихове менталне структуре. Наставник овде нуди информацију коју је потребно посматрати и анализирати, а потом пружити одговор стваралачког типа.

Након реализованог задатка, односно када ученици понуде своје асоцијације на наслов, окрећемо се тексту. Ученици имају задатак да прочитају приповетку у целости пре часа обраде и тако сазнају да ли њихова почетна идеја, замисао заиста одсликавају саму радњу приповетке. Уместо да добију готову повратну информацију од наставника, ученици би у овој фази аутокорекције и аутоверификације требало да одговор пронађу у тексту. Очекујем да одговори буду прилично креативни, инвентивни и вероватно далеко од онога што се приповетком описује, што би требало код ученика да изазове чуђење, заинтересованост за сарадњу на часу, те саму анализу дела. Очекује се да ће ученици приказати приповетку из различитих перспектива, односно, нагласиће појединачне елементе, а обједињавањем њихових креативних одговора можемо заједно и да синтетизујемо овакву анализу на крају њиховог излагања освртањем на приповетку као целину. Одговори се могу представити монолошком методом, уколико сваки ученик понаособ представља своје решење задатка, потом дијалошком уколико укључимо и размену мишљења о идејним решењима.

На самом почетку часа обраде, следи још један додатни поступак за **мотивисање** ученика, у којем се користи монолошка метода док објашњавам задатак, а потом дијалошка, јер расплет ситуације у којој ће се ученици изненада наћи изискује размену мишљења и анализу проблемске ситуације. Испричаћу ученицима да у другој школи имамо литерарни конкурс и да постоје три одлична рада, али правила доз-

вољавају одабир само једног као најбољег. С обзиром на то да не желим да будем субјективна, неопходна ми је њихова помоћ. Исписујем три имена на таблу. Они ће гласати тако што ће на парче папира написати име за које су се одлучили и она особа која буде имала највише гласова биће награђена. Овим се ствара проблемска ситуација. Очекујем различите реакције, које су уједно и разрешавање проблемске ситуације, јер овакав поступак има директан улив у морална начела и осећај правде. Наиме, покушаћу да их доведем у ситуацију сличну у којој бива Попје када одлучује кога ће да спаси од сигурне смрти: он пред собом има само штуре или никакве податке сем имена и презимена. Дакле, пре саме расправе о томе да ли је Попје поступио исправно или не, и они ће сами бити у ситуацији да донесу одлуку коју ће тек касније моћи да преиспитују, те ће дословно бити у улози главног лика, на неколико тренутака. Управо тих неколико тренутака могу да промене нечији живот, односно да утичу на њега. Често ни одрасли, а посебно млади људи, средњошколци, не бивају свесни последица својих поступака на околину, на друге људе, те је ово један од важних васпитних задатака часа. У овом поступку преовладава потпуна истраживачка метода, јер наставник само поставља проблем, док ученици сами, својим рекацијама и анализом тих рекација, долазе до сазнања и закључака. Улога наставника овде се огледа само у томе да ученике води у процесу дијалога, односно да се побрине да су ставови поткрепљени и да се дође до заједничког закључка. Овим се завршава мотивациони и уводни део часа.

3.2. Главни део часа

Важно је бавити се жанровским одређењима дела која се обрађују, а с обзиром на то да се ово дело налази у Плану и програму за четврти разред гимназије и средњих стручних школа, могуће је са ученицима остварити и краћу дискусију по том питању, где ће преовладати дијалогска метода, те потом монолошка када наставник објашњава неке од основних појмова у вези са карактеристикама постмодернизма. Дакле, било би пожељно отворити полемику о томе и потом пружити стручна објашњења. Ученицима постављам питања: У коју врсту дела уврштавамо Човек који је јео смрт? Очекивани одговор је приповетка. Такође истичем да Пекићева дела припадају постмодерној књижевности 20. века. С обзиром на то да постмодерна приповетка има више елемената који ученицима могу бити непознати или недовољно јасни, неопходно је и те појмове објаснити (интертекстуалност, цитатност) и записати.

Пекићева збирка приповедака Нови Јерусалим жанровски је одређена као готска хроника. „Готска хроника је, као и свака готска прича, пуна страве и ужаса – не од необјашњивих, фантастичних догађаја, већ од историје“ (Свијетић, 2007: 146). Придев готски се првенствено тумачио као супротност класицизму, а готска прича је она која је „пуна језе, мрачних заплета и тајанствених догађаја, углавном због тога што се радња многих од њих заснивала на средњовековним мотивима или се дешавала у средњовековном амбијенту“ (РКТ, 242). Овај појам није предвиђен Планом и програмом, но уколико буде било временски могуће, може се споменути.

Кроз портретизацију и карактеризацију главног лика можемо да анализирамо читаву приповетку. Зашто смо се одлучили за овај поступак? Приповетку готово неосетно на својим леђима носи овај необичан лик и његовом личношћу, те поступцима, ствара се читава проблематика. Осим тога, важно је да анализа књижевних дела не иде увек устаљеним поступцима, јер се тиме остварује и критички потенцијал ученика, али и подстиче иновативност, те се показује ученицима да је пожељно тражити другачије перспективе анализе и приступ делу.

Прво покушавамо да утврдимо његов опис, изглед. Захваљујући мотивишућим припремним задацима и читању приповетке, ученици већ имају одређену идеју о томе ко је и какав је лик Попје. Ти задаци су их навели да промисле, замисле, сачине Попјеа пред собом. Разговором о Попјеу покушаћемо да га оживимо, а за то нам је прво неопходан његов физички изглед, те се на самом почетку бавимо тим питањем: Да ли можете да замислите како Попје изгледа?/ Да ли аутор даје довољно информација?/ На који начин Пекић портретише Попјеа и на који начин га оживљава?/ Да ли се и чиме разликује од других људи?/ Које карактеристике га издвајају?/ Пронађите део текста из приповетке којим бисте поткрепили своје одговоре.

Дакле, при оживљавању Попјеа користимо дијалошку и текст-методу. Дијалошку када изричемо и анализирамо ставове, а текст-методу када за наведене истраживачке задатке налазимо примере и потврду у самој приповеци.

Аутор портретише лик највише кроз његове активности, његова дела, унутрашњи свет, док много мање пажње посвећује спољном изгледу. „Пројекција психе на органско подручје тече ван вољне активности, па зато психогено портретисање делује као суочавање и непоткупљиво сведочење“ (Николић, 1992: 367). Такав приступ и ефекат је управо у складу са Пекићевим сцијентизмом, склоношћу да се све представи као проверена, непобитна чињеница.

Попје се испрва чини као измаглица, нека неважна људска тачка у мору људства историје. На самом почетку хронике, Пекић наглашава да су људи од богова добили „способност да живе, али да не буду“ (2011: 95) и главног актера уводи као човека који је јео смрт, а тек потом сазнајемо његово име и презиме.

Зашто је важно аутору да нагласи неодређеност овог лика? И ако је у потпуности измаштан, и ако је чињенички постојао, читава процедура разговора аутора са читаоцем, утврђивање идентитета чини се као вишак, као нешто без чега бисмо могли и без чега би прича лакше текла. Међутим, Пекић у нарацији сакрива одговор на ову упитаност: „има он увек друго име, а његово дело друкчији облик“ (2011: 99). Дакле, пред собом имамо било кога, општу особу, човека ситног у машинерији који својим мајушним покретима, својим наизглед незнатним делима покушава да мења историјски ток, несвестан тог тока и ток несвестан њега. Постоји много оваквих људи које је званична историја занемарила, оставила у неким списковима који само упућују на огромну администрацију, заборављајући да је неко од њих можда направио корак који је „покренуо радњу“.

Чини се да опис нећемо ни добити, јер се и сам његов „први биограф“ прилично мучи да га сагледа са свих страна. Но, и поред тога ипак успевамо да, склапајући делове слагалице расуте по причи, саставимо и конкретизујемо Попјеа. С обзиром на то да он, као и други писари, живи на врху Палате правде, у којој и ради, увиђа се да је његов живот у потпуности изједначен са службом. Чак не посеже ни за „миром жене“ и њиховим друштвом, јер то све кошта. Нема никакву породицу, те сама револуција за њега не значи много, не мења његов живот ни братство, ни јединство јер он нема с ким све то да дели, а ни слобода исказивања мисли јер он их (мисли) „или није имао, или их из скромности није сматрао за исказивање вредним“ (Пекић, 2011: 107).

Ћутке је уписивао имена у рубрике за које је знао да након тога постају смртне пресуде. Није показивао интересовање за судбине тих људи. Није имао ни неке изразите црте личности, јер да их је имао, вероватно би и он чекао свој ред да га упишу у рубрику, а потом и одведу до гиљотине, коју никада није видео. Он је био део народне масе, део точкића, мирно је радио свој део посла, био равнодушан према свим тим променама око себе. То је равнодушност према историји једног народа (Пекић, 2011: 108), еремитска одвојеност од историјског времена (Пекић, 2011: 108). Све до свог преображаја, прочишћења, он својим понашањем и изгледом подсећа на плонжере, конобаре, пераче посуђа из Орвелове исповести Нико и ништа у Паризу и Лондону. Попут њих, ради пуно, зарађује мало, онемогућивши тиме заувек да се ожени, да има породицу, али, што је још тужније, онемогућивши себи да размишља о било чему осим послу. Храни се слабо, спава у одећи у којој ради, а ни хигијена није на завидном нивоу. Дакле, ради један од оних готово сизифових послова чијем постојању се смисао не назире. Пренувши се из тог меланхоличног стања, он постаје другачији и споља и изнутра. Он постаје човек који делује, који врши избор, који анализира, баца са себе оклоп робота који механички преписује не дозволивши да га било шта у томе дистрактује. Осим тога, почиње да води рачуна о свом изгледу, купује лепшу одећу и тиме почиње да се издваја од осталих колега писара. Не почиње он да личи на господу, он почиње да личи на главног, на зачетника терора, на Неподмитљивог, Робеспјера.

Дакле, полазимо од тога да је првобитни опис прилично неодређен, штур, те долазимо до тога да је главни јунак физички врло сличан Робеспјеру. Постављам ученицима питања: Како су Попје и Робеспјер слични, а како различити? Шта Пекић тиме покушава да каже својим читаоцима? Да ли се они на неки начин и разликују? За своје одговоре ученици налазе потврду у тексту приповетке.

Рекло би се да Пекић пародира саму историју начинивши оваквог двојника. По чему су Робеспјер и Попје слични? У чему се налази њихова повезаност када се они налазе на сасвим два супротна краја друштвене лествице (иако влада братство, јединство и једнакост)? Да би ученици дошли до одговора који следе, наводимо их. Постоји могућност да они овакву везу не виде, не успеју да повежу са својим претходним сазнањима, али, са друге стране, постоји сасвим лепа могућност да пруже

и неке друге, неочекиване одговоре које треба уважити и образложити. Очекивано је да се уочи самопридодата боголикоост главног лика приповетке, али је могуће да су ученици заборавили или нису ни споменули историјски догађај од 7. маја 1794. године, као што може бити случај и са друштвеном сликом тог доба. Но, уколико им се понуди помоћ на путу истраживања, могуће је да сами дођу до предвиђених одговора. Помоћ може бити у виду питања која наводе до жељеног одговора, потом могу да се испишу цитати из приповетке који упућују на то да Попје воли моћ коју је добио и тиме приписује себи улогу Бога и неки Ничеови цитати (нпр. „Увек је претерана наивност човекова да себе сматра смислом и мером свих ствари“, потом идеја о добром човеку као иделаном робу итд.), те ученици могу, на основу тога да донесу закључак. Овакав приступ захтева додатно време, а час за обраду је само један.

Осим одеће, која је први знак уочљив врло брзо, ту су још две главне карактеристике:

1. *Улога Бога* – Наиме, Робеспијер 7. маја 1794. године установљава Врхунско биће, чија је прослава 8. јуна исте године, а коју Попје пропушта, јер је одлучио да баш тог дана оде и види машину која је однела толике животе, односно ону којој је „месецима отимао храну“ (Пекић, 2011: 130). Пекић назива Робеспијера првосвештеником нове вере, а узевши у обзир надимак Неподмитљиви и чињеницу да је он увек истицао морал као арбитар вредности, назире се својеврсна боголикоост у њему. Слично налазимо и у Попјеу. Његов страх од казне ишчезава, као и помисао да може да погрешити: „(...) а онда је престајао да размишља, поверавао се видовидности надахнућа и мирно јео пресуду коју му је оно изабрало. Јер, надахнуће никад није грешило“ (Пекић, 2011:129).

Од ученика се очекује уочавање ове повезаности током ишчитавања приповетке. Делове који на то упућују је неопходно подвући у самом тексту. Уколико не учече, указати на последњи цитат и размотрити путем дијалога на шта аутор мисли када спомиње „надахнуће“, „видовидност надахнућа“, потом надахнуће које никада не грешити.

2. *Воља за моћ* је присутна и код Робеспијера и код Попјеа. Мада познат као високо моралан, Робеспијер је знао да би крај његовог терора (односно гиљотирања наводних непријатеља Револуције) значио и крај његове политичке моћи, те раскида са Дантоном и хербертистима, осудивши тиме и њих на гиљотину. Исто тако, Попје је свестан да се његова моћ губи уколико се смањи или у потпуности нестане број осуђених на смрт. У том страху, почиње јести и по две пресуде дневно. Своје моћи је сасвим свестан и њоме је, како то обично бива, у потпуности омамљен: „Опет је сам, али свестан да друкчије и не може бити. Моћ је увек сама“ (Пекић, 2011:128). Немогуће је не запитати се да ли је та воља код обојице истоветна. Да ли је то она Ничеова неаутентична воља чији циљ није поспешивање живота? Који су уопште мотиви Робеспијера и Попјеа да своју моћ намећу? Верују ли они искрено да то што чине несумњиво доноси бољитак друштву? На крају, њих двојица заједно одлазе на гиљотину, Робеспијер у првим таљигама, а Попје у последњим, али Парижани

увиђају сличност и исмевају га, понижавају, међу првима жена чија је пресуда прва поједена, а живот спасен.

Осврћемо се и на појмове *слобода воље* и *избор*, а на ту тему ученици могу да дискутују, односно дебатују. Дебата веома позитивно утиче на развој критичког мишљења, на испитивање и потврду или оповргавање својих ставова. Могу се поставити различита питања:

-Шта за вас представља слобода? Да ли је човек увек свестан слободе коју има и да ли је он користи? Да ли постоји права мера коришћења личне слободе? У чему се огледа слобода чиновника Попјеа? Да ли оправдавате његове поступке? Образложите. Да ли се слажете са Сартровим размишљањем да и када не чините ништа, ви ипак одаберете? Наведите примере.

Наставник се стара да сви ставови буду поткрепљени, да ученици уважавају једни друге у изрицању или одбрани својих ставова. Очекује се да ученици који су четврти разред средње школе имају довољно и знања (поготово из области логике и филозофије) и животног искуства за овакав приступ.

Слобода је реч најчешће коришћена и злоупотребљавана. Колико год је савремен човек користио, слобода, као нешто што се искуством доживљава, врло ретко се среће. Можемо је различито схватати као и степен њеног присуства или одсуства. Ропство нису само ланци на рукама и ногама, ропство је присутно и у свету духовног.

„Слобода духа је свети симбол, њено значење не може бити повезано са привременим и прелазним формама овог или оног периода. Али, слобода у социјалном, политичком, чак и културном животу престаје да надахњује, она је свима дозлогрдила, у њу су престали да верују. Ми живимо у периоду опадања слободе. Слобода је извитоперена. Она је постала конзервативни принцип и неретко прикрива човеково ропство“ (Берђајев, 2006: 27-28).

„Слобода није само слобода избора, већ и сам избор“ (Берђајев, 2006: 32). Човеку су увек дате могућности избора и сваки одабрани пут носи са собом одређене последице. Можемо рећи да слобода у том духовном, мисленом сегменту увек постоји. „Максимална слобода постоји само за духовни живот, за људску мисао и савест, за интимни живот личности“ (Берђајев, 2006: 33). За то Берђајев нуди и образложење тврдећи да је слобода „неизводива из бића, слобода је укореењена у ничему, у бездану, у небићу“ (Берђајев, 1991: 82). Други егзистенцијалиста Никола Абањано тврди да је људска слобода ограничена изборима, односно условима који су створени независно од човека. Од те човекове слободе зависи добро и лоше.

„Јер злу, колико год је наш избор ограничен, ми можемо увијек рећи *не*. А доброме увијек можемо рећи *да*. И добро и лоше овисти ће у извјесној мјери од тога нашег *не* или *да*. Слобода тако ограничена, потчињена увјетима и запрекама сваке врсте, слобода је својствена човјеку“ (Абинјано, 1967: 56).

Сасећи индивидуалност у корену значи „уништити спонтаност, човекову моћ да започне нешто ново на основу сопствених моћи“ (Arent, 1998: 462). Наместо тога

се појављују „грозне марионете људског лика које се све понашају као онај пас из Павловљевог експеримента, дакле, сасвим предвидљиво, чак и када иду у смрт, и које и не раде ништа друго осим што реагују. То и јесте права победа система“ (Arent, 1998: 463). Ситуације у које нас судбина поставља увек нуде избор, а на нама је да донесемо коначну одлуку. Наша дела/акције откривају нашу аутентичност. Сартр каже да „изабирајући себе изабирем човјека“, мислећи да обликујући слику сопственог лика, обликујемо слику света, будућих нараштаја. Човек мора да открије, спозна и уважи друге, а потом да их открије као „увјет своје егзистенције“ (Sartre, 1981: 276).

С обзиром на то да је историјски радња смештена у доба Француске револуције, потребно је осврнути се и на историју, те у кратким цртама утврдити општу слику дрштва, те и појединца у то доба. Питања за ученике:

-Шта у приповеци припада историји, а шта фикцији? (Налазе потврду својих тврдњи у тексту.) Да ли постоји икаква сличност са положајем Попјеа у највећем замаху револуције са положајем данашњег човека? Каква? Да ли појединац заиста може да утиче на историјске токове дешавања и како? Како ви можете својим поступцима да утичете на историјске токове?

Попје оставља „траг у води“. Како бисте ви објаснили ту синтагму? Одговор који следи даје објашњење које је и шире од онога што се од ученика очекује, али даје потпунији увид у саму анализу синтагме. Ученици додатно, након часа, могу и сами да погледају пригодне речнике.

Да је Попје у вези са елементом воде директно бива саопштено пре него што га случај натера да сакрије, односно поједе прву пресуду: „Имао је ситно, мршаво тело које није испуштало воду. Није је испуштало иако му се понекад чинило да је од ње и сачињен. Да, осим воде, у себи друго ништа и нема“ (Pečić, 2011: 111). Првобитно воду у себи задржава, не зноји се ни од страха ни притиска, да би након првог папирног obroка почео обилно да се зноји и повремено мокри, што га доводи до чина милосрђа, односно сакривања пресуде. Касније, упоредо са појачаним контрареволуционарним активизмом, јер то управо беше његова одлука да пресуде склања, појачава се и избијање воде из његовог тела: „Зноји се, авај, више него што и капут на жези захтева. Стално у нужник трчи. И раније је осећао воду у себи, али ни помислио није да је оволико има“ (Pečić, 2011: 115). Вода се, према Речнику симбола (РС), може посматрати, поједностављено кроз три преовладавајуће теме: извор живота, средство очишћења и средиште обнављања (RS, 2013: 1048). Осим тога, вода ствара, али вода и разара, а потом налазимо још једну занимљиву карактеристику. „Вода је симбол несвесних енергија, безобличних сила душе, тајновитих и непознатих мотивација“ (RS, 2013: 1055). Душама је вода неопходна да би живеле, а у Попјеу она стагнира, нема померања, одржава у животу. У тренутку када она креће изван његовог тела, а што се поклапа са његовим акцијама спасавања људи од гилотине и баналних оптужби, она може сасвим јасно да представља очишћење душе, прочишћавањем избацивањем прљавих, нечистих вода из организма. Наиме, једина вода која се спомиње јесте његов зној и мокраћа, што се сматра нечистоћама.

Већ након првог obroка и након првог испуштања воде из тела, он се одлучује на самостално и самосвесно уклањање следећих оптужби, те први пут својевољно једе нечију смрт.

Првобитно се ученици подстичу да пруже своје одговоре, да покушају да нађу везу између ове синтагме и својих сазнања. Очекивани одговори могу бити и у вези са митологијом, али и у вези са објашњењем које је дато у речнику, јер је ученицима већ одавно познато да је вода извор живота, те паралелу између тог објашњења и избављања људи из канџи смрти није тешко повући. Подстичемо ученике да се враћају тексту ради потврде својих образложења, али и због тога што нова читања увек указују на нешто што смо претходним читањем пропустили.

Завршни део часа

Кратко их уводим у тему есеја који ће имати за домаћи задатак. Осврћемо се на појам слободе, слободе избора и након тога им задајем есеј на тему Човекова слобода у савременом свету. Подсећам ученике да писање есеја служи за изражавање ставова аутора, али и да ти ставови морају бити јасно образложени и смислено распоређени.

Потребно је са ученицима кратко анализирати шта је то што би они требало да пишу, на која питања би ваљало дати одговоре и где могу да траже инспирацију. На часу смо, подсећам, причали о слободи избора једног обичног човека, писара, чији избор утиче директно на живот других, њему непознатих људи. Да ли њихови избори утичу на друге и на који начин? Да ли нечији туђи избори утичу на њихове животе?

С обзиром на то да се ради о четвртном разреду средње школе, ученици имају иза себе мноштво књижевних дела у којима је био упитан избор главног јунака. Можемо се подсетити и Ане Карењине, те њеног избора да себи одузме живот и полемике да ли она има право на тако нешто или не, какве све то последице може да има. Подстакла бих ученике да се и они сете што више сличних примера када буду размишљали и правили концепт за писање есеја (примере не бих наметала, али може се призвати у сећање слобода избора из дела „Вођа“ Радоја Домановића, „Ромео и Јулија“ и слично).

Тезе о којима ученици морају да размисле:

- Какав човек је слободан?
- Да ли се појам слободе разликује у прошлости и у садашњости?
- Да ли слобода има неку цену или жртву?
- Можемо се осврнути на слободе које су жене успеле да остваре и њихова реализација у савременом свету. Навести и примере из књижевности.

Тезе ученици добијају одштампане како би могли да их понесу са собом кући и имају пред собом као подсетик приликом писања домаћег задатка.

Оваква тема, која пружа одређену слободу у избору материјала и смер у којима ће тезе да се крећу може да буде с једне стране тешка, јер ученици могу да буду неодлучни, а са друге стране може се рећи да овакав тип задатака у којем ученици морају

сами да налазе примере, да анализирају, да направе синтезу из претходних неколико година изучавања књижевности, повољно утиче на њихову способност организације, истраживачка умећа, па и меморију. Зашто? Мали број ученика ће прво прелистати које су то теме биле присутне на часовима књижевности, док ће већина покушати задатак да реши лакшим путем, користећи своју меморију. На крају ће се ипак послужити и неким другим изворима као што је литература из библиотеке или белешке са часа. Ово је погодно јер психолози тврде да покушаји присећања и давања одговора, односно покушаји решења проблема повољно утичу на меморију, а када се коначно одговори сазнају, везе између претходног и новостеченог знања постају снажније (Didau, 2015: 243-244). Такође, есеј овог типа помоћи ће им да размисле и анализирају све што је речено на часу, да изнесу и одбране свој став, да се присете и других примера из књижевности и стварног живота.

Закључак

Уколико посматрамо Попјеа као део збирке приповедака о Новом Јерусалиму, уочавамо да је он нешто на шта историчари, пси трагачи, како их Пекић назива, заборављају. Овакви људи остављају траг, дубљи него у песку. Може бити да не мењају историјски ток, али говоре о људима, о људској природи која је варљива, непредвидива. Такође, реакције друштва говоре да се свест људи не мења много, да човечанство иде у круг не нашавши тајни рецепт за усавршавање. Постоји савршена технологија у нама далекој Пекићевој 2999. години, добу робота и открића Новог Јерусалима, али ни она није помогла да се човек отргне од своје навике да претпоставља, да скупља делиће историјске слагалице, а да недостајеће делове сам, произвољно надопуњује. С обзиром на то да за само један наставни час није могуће указати ученицима на све аспекте, на све слојеве приповетке *Човек који је јео смрт* и целокупну збирку у којој се она налази, па и само дело Борислава Пекића, остаје нада да ће ученици након оваквог или сличног часа остати заинтересовани за самостално откривање читањем и истраживањем. Овде је неопходно нагласити да је нужно посветити овом писцу више простора у настави.

Једна од кључних идеја коју би ученици требало да усвоје и схвате јесте питање избора. То питање је и предвиђено за обраду путем дебате, а после тога комплетан осврт на појам избора и слободе путем есеја, односно синтезом свега што се споменуло на самом часу. Ова тематика се и данас провлачи кроз људске судбине, кроз биће сваког човека – делати или не делати. Ако одаберемо делање, шта би тачно требало да радимо и како да поступимо? И делање и неделање остављају последице на човекову судбину, само трагови у историји не одају ту унутрашњу борбу. Ми посматрамо целокупну слику, а на пољима индивидуа одвијају се праве мале борбе, свака људска душа је бојно поље са неизвесним исходом. Слобода избора, коју данас тако олако схватамо, кључни је део човековог напретка, као духовног бића и као врсте. И

управо зато је важно осврнути се на то, разговарати о томе са младим нараштајем, оспособити их да буду свесни терета слободе, свих предности и недостатака, а по највише последица својих и туђих поступака. То је делимично оно на шта Пекић жели да скрене пажњу, да подстакне размишљање о сопственом бићу, сопственим делима, човеку и о његовој судбини у свету.

За успешно спровођење оваквог приступа неопходна је потпуна спремност предавача, способност да води дијалог са ученицима и способност да ученике наводи да међусобно дискутују са уважавањем туђих ставова. Осим тога, веома је важна мотивација ученика на самом почетку часа и саме анализе дела. Овакав начин обраде приповетке омогућује ученицима да активно учествују на часу, да истражују, да повезују знање са претходних часова, а у свему томе предавач им је ослонац и подршка. Такође смо узели у обзир различите склоности ученика ка изражавању сопственог мишљења омогућивши им да, пре самог часа, покушају да замисле и представе своју верзију приче која се крије иза наслова, без претходног упознавања са садржином текста. Трудили смо се да почетна мотивација буде помало необична како би ученици били заинтересовани за читање Пекићеве приповетке и касније активно учествовање у њеној анализи, што резултује саживљавањем, емпатијом и бољим разумевањем приповетке, те идеја које из ње проистичу.

У склопу методичког приступа нису дати временски оквири за активности, јер је предложено више њих као потенцијалне могућности да се дискусија развије уколико способности ученика и време буде то дозвољавало. Узевши у обзир да је Пекићево дело тек недавно постало део Плана и програма, недостаје у методичкој литератури више предлога на који начин да се приступи овако комплексној и вишеслојној приповеци, те да се укупни књижевни опус аутора приближи ученицима. Такође је неопходно више практичног искуства са часова обраде ове приповетке.

Литература

- Abanjan, N. (1967). *Mogućnost i sloboda*. Beograd: Nolit.
- Arent, H. (1998). *Izvori totalitarizma*. Beograd: Feministička izdavačka kuća 94.
- Berđajev, N. A. (1991). *O čovekovom ropstvu i slobodi: ogled o personalističkoj filosofiji*. Novi Sad: Književna zajednica.
- Берђајев, Н. А. (2006). *Судбина човека у савременом свету: за разумевање нашег времена*. Београд: Логос.
- Вилотијевић, М. и Вилотијевић, Н. (2016). *Модели развијајуће наставе I*. Београд: Учитељски факултет.
- Didau, D. (2015). *What if everything you knew about the education was wrong?*. Bancyfelin: Crown House Publishing.
- Еко, У. (2015). *Nulti broj*. Beograd: Vulkan.
- Živković, D. (2001). *Rečnik književnih termina*. Banja Luka: Romanov.
- Milanov, A. (2015). *Bulgakov u nastavnoj praksi*. Методички видици, [S.l.], v. 6, n. 6, p. 55-75. ISSN 2334-7465.
- Николић, М. (1992). *Методика наставе српског језика и књижевности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Pečić, B. (2011). *Novi Jerusalem*. Beograd: Laguna.
- Sartre, Ž. P. (1981). *Filozofski spisi*. Beograd: Nolit.
- Cvijetić, M. (2007). *Pekićevo Orvel*. Beograd: Plato.
- Ševalije, Ž. i Alen Gerbran (2013), *Rečnik simbola*. Beograd: Stylos Art.